

Qərbi Azərbaycanda erməni vandalizminin qurbanları olmuş mədəniyyət abidələrimiz...

İradə Sarıyeva

İndi Ermənistan adlandırılan və Azərbaycan türklərinin qədim ata-baba yurdu olan Qərbi Azərbaycan ərazisində minlərlə tarix, mədəniyyət, daşınan və daşınmaz irs nümunəmiz olub ki, hazırda onların heç birindən əsər-ələmət qalmayıb.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında daşnak Ermənistan hökuməti tərəfindən sonuncu azərbaycanlılar da öz ata-baba yurdlarından didərgin salındıqdan sonra ermənilər abidələrimizə divan tutublar, alban-xristian dövrünün yadigarı olan məbədləri mənimsəyib, saxtalaşdıraraq erməniləşdiriblər.

İndiki Ermənistan ərazisində qədim türklərə aid olan Abaran mahalı abidələri, Gərnibas aridələri, Göyçə abidələri, Qırxbulaq mahalı abidələri, Loru mahalı abidələri, Şörəyel abidələri, Talin mahalı abidələri, Vedibas aridələri, Zəngəzur abidələri, Zəngibas aridələri erməni vandalizminə məruz qalıb. Ermənilər saxtalaşdırdıqları abidələrimizin üzərindən isə milli identikliyimizi silməyə, yox etməyə çalışıblar.

Azərbaycanlılara məxsus maddi-mədəni irs haqda məlumatlar dünya mütəxəssislərinin əsərlərində...

Qərbi Azərbaycan türkləri öz yurdlarında özlərinin çox zəngin tarixi, mədəni, dini, maddi-mənəvi irsini formalaşdırıb və burada yaradılan mədəni irs bütöv Azərbaycan mədəniyyətinin vacib parçalarından olub ki, bu gün onlar erməni vandalizmi nəticəsində yer üzündən silinib.

Tarixçilər yazırlar ki, tarixi Azərbaycan torpağı olan indiki Ermənistan ərazisində çoxlu sayda tarixi-memarlıq abidəsi: karvansara, imarət, məscid, mavzoley, qəbiristanlıq, məqbərə, qəbirüstü abidə və s. mövcud olub. Tarixçilərin verdiyi bilgiyə görə, İrəvan şəhərindəki Xan sarayı, məscidlər, karvansaralar haqqında səyyahların, sənətsünəslərin, arxeoloqların, rəssamların əsərlərində geniş məlumatlar verilib.

İrəvan Xan Sarayı və möhtəşəm Sərdar məscidi ermənilər tərəfindən məhv edilib...

Rəsmi məlumatlara görə, XX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyasının ərazisində hər biri bir memarlıq əsəri olan 310 məscid mövcud olub. 1918-ci ildə tarixi Azərbaycan torpaqlarında ilk erməni dövləti - Ermənistan Respublikası qurulduqdan sonra azərbaycanlılara məxsus maddi-mədəni irsə qarşı vandalcasına, dağıdıcı münasibət göstərilmiş, onları dağıdaraq yer üzündən silməyə başlamışlar. İrəvan qaləsindəki bütün tarixi abidələr, o cümlədən də Xan Sarayı və möhtəşəm Sərdar (Abbas Mirzə) məscidi məhv edilib.

Ermənistanda azərbaycanlılara aid iki abidə hansı məqsədlə saxlanıb?

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Qafqazşünaslıq İnstitutunun ermənişünaslıq şöbəsinin müdiri, professor Qasım Hacıyevin sözlərinə görə, bu gün Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara məxsus yalnız iki tarixi-memarlıq abidəsi saxlanılır ki, onlardan biri İrəvan şəhərindəki Göy məsciddir, o biri isə İrəvan yaxınlığındakı Əmir Səəd məqbərəsidir. Q.Hacıyevin sözlərinə görə, Ermənistan hökuməti Göy məscidi saxtalaşdıraraq “fars məscidi”, Əmir Səəd məqbərəsini isə “türkmən abidəsi” kimi qələmə verir. Professor qeyd etdi ki, hətta türkmənbaşı Ermənistanda səfərdə olanda onu Əmir Səəd məqbərəsinə də aparıblar.

Alimin dediyinə görə, Ermənistan hökuməti tərəfindən “heç bir əhəmiyyət daşımadığı üçün” azərbaycanlıların qəbiristanlıqlarının qorunmaması qərara alınıb. Erməni vandalları azərbaycanlıların qəbiristanlıqlarını ucdantutma dağıdırlar.

Monoetnik Ermənistanda soyqırırma məruz qalan irsimiz...

Tarixçilər vurğulayırlar ki, erməni vandalları azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarındakı izlərini silməklə yanaşı, onlara məxsus toponimlərə qarşı da soyqırım həyata keçirmişlər. Monoetnik erməni dövlətində əvvəllər azərbaycanlıların yaşadığı 703 yaşayış məntəqəsinin adını dəyişdirərək erməniləşdirmişlər.

Özlərini dünyaya “qədim xalq”, “mədəni xalq” kimi təqdim edən ermənilər həqiqətdə azərbaycanlıların mədəni irsinə qarşı əsl barbarlıq və vandallıq nümunəsi göstərirlər.

Erməni vandalizminə məruz qalan Ağadədə qəbiristanlığı...

Bir sıra informasiya resurslarında verilən məlumata görə, 1950-1980-ci illərdə Zəngibas ar mahalının (indiki Masis rayonu) ən mötəbər ziyarətگاهی olan Ağadədə ocağı Uluxanlı, Həbilkənd,

Seyidkənd və Sarvanlar kəndlərinin əhatəsində, Qulucan kəndinin yaxınlığında, Qarasu çayının kənarında yerləşirdi.

Ora müsəlmanlarla yanaşı, bəzən xristianlar da ziyarətə gəlirdilər. 1950-ci illərə qədər burada ancaq bir qəbir olmuş, adamlar onu pir kimi ziyarət etmişlər. Deyilənlərə görə, gecələr bu yerdə işıq yanarmış, yaxınlaşanda itərmiş. 1950-ci illərdə orada bina tikilib. Binanın ətrafında yanmış ağaclar vardı. Adamlar o ağacın kömüründən götürüb istifadə edir, şəfa tapırdılar. Get-gedə ətraf kəndlərdən, hətta İrəvan şəhərindən imkanı olan adamlar öz əzizlərini bu ocağın ətrafında yaranmış qəbiristanlıqda dəfn edirdilər. Təəssüf ki, Qərbi Azərbaycan türklərinin 1988-ci il soyqırımından sonra bu müqəddəs ocaq da ermənilər tərəfindən dağıdılıb.

Xarabalığa çevrilən Aşağı Şorca qəbiristanlığı...

Aşağı Şorca İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasında, sonralar Basarkeçər (Vardenis) rayonunda yalnız azərbaycanlıların yaşadığı kənd olub. 1918-ci ildə ermənilər Aşağı Şorcada qırğınlar törətmişlər. 1988-ci ilin noyabr-dekabr aylarında Ermənistan mövcud olan bütün azərbaycanlı kəndləri tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya edilmişlər. Hazırda digər azərbaycanlı kəndləri kimi, Aşağı Şorca kəndinin qəbiristanlığı da dağıdılmış və kənd xarabalığa çevrilib.

Azərbaycan aşıq sənətinin korifeyi Aşıq Ələsgərin də qəbirüstü abidəsi ermənilər tərəfindən dağıdılıb.

1972-ci ildə aşığın 150 illik yubileyi dövlət səviyyəsində qeyd edilmiş və onun məzarı üzərində qəbirüstü abidə ucaldılmışdı. Ermənilər 1935-ci ildə Aşıq Ələsgərin doğulduğu Ağkilsə kəndinin adını dəyişdirərək Azat qoymuşlar. 1988-1989-cu illərdə Ağkilsə kəndinin sakinləri Ermənistandan deportasiya edildikdən sonra erməni vandalları Aşıq Ələsgərin qəbirüstü abidəsini də dağıtmışlar.

İrəvandakı Hacı Novruzəli bəy məscidi...

Əldə etdiyimiz bilgilərə görə, İrəvan şəhərindəki Hacı Novruzəli bəy məscidi XVIII yüzilin 2-ci yarısında Qara Seyid adlı şəxs tərəfindən tikilib. Məscid şəhərin Dəmirbulaq massivindəki Hacı Novruzəli məhəlləsində (indiki dəmir yolu vağzal rayonu) yerləşdiyindən, məhəllənin adı ilə Hacı Novruzəli bəy məscidi adlanıb. Bu məhəllədə XX yüzilin əvvəllərinə qədər bir nəfər də erməni yaşamayıb. Hacı Novruzəli bəy məscidini tikdirən Qara Seyidin nəvəsi olub. Təkminaləri bu məscid XX yüzilin 30-cu illərində erməni vandalları tərəfindən dağıdılaraq məhv edilib.

İrəvan şəhərinin baş planının qurbanı olan Rəcəb Paşa məscidi...

1724-cü ildə Osmanlı qoşunları İrəvanı ələ keçirdikdən sonra türk sərkərdəsi Rəcəb Paşa şəhərin inkişafı üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdi. Onun tapşırığı ilə 1725-ci ildə İrəvan qalasının içərisində yeni bir məscid inşa edilmişdi ki, həmin məscid onu inşa etdirənin şərəfinə, yəni Rəcəb Paşa məscidi adlandırılmışdı. Bu məscid düzgün paralepiped formasında və sferik günbəzli idi, həmçinin, Şərq üslubunda hündürlüklə bəzədilmişdi. İrəvan qalasının 1827-ci il oktyabrın 1-də rus qoşunları tərəfindən işğalından bir gün sonra Rəcəb Paşa məscidinin günbəzindəki ay-ulduzu çıxarılıb, yerində xaç və kilsə zəngi asaraq onu rus pravoslav kilsəsinə çevirmişdilər. Daha sonra onun xarici quruluşunda da dəyişiklik edilmiş, fasadına silindrik sütunlar əlavə olunmuş, damına örtük vurulmuş, xristian məbədi formasına salınmışdı.

Rəcəb Paşa məscidi 1930-cu illərdə İrəvan şəhərinin baş planına qurban olub.

İrəvanın Sərdar məscidi ətrafında saxtakarlıqlar...

Tarixçilər yazırlar ki, ayrı-ayrı dövrlərdə səyyahların əsərlərində, tədqiqatçıların araşdırmalarında İrəvan qalasındaki Sərdar Sarayının yaxınlığında yerləşən "Sərdar məscidi", yaxud "Abbas Mirzə məscidi"nin adları çəkilir. Təhlillər göstərir ki, ayrı-ayrı adlar altında təqdim edilməsinə baxmayaraq, əslində, söhbət son dövr tədqiqat əsərlərində və rəsmi sənədlərdə adı Sərdar məscidi kimi qeyd olunan dövrün nadir memarlıq abidəsindən gedir. "Yəni bir məscid müxtəlif dövrlərdə müxtəlif cür adlandırılıb.

İrəvan qalasının Çar Rusiyası işğalı dövrünə aid bəzi sənədlərdə bu məscidin adı Abbas Mirzə məscidi kimi hallandırılır. Görünür, həmin məscid XIX əsrin əvvəlində vəliəhd Abbas Mirzənin şərəfinə yenidən qurulduğu üçün, məhz onun adı ilə adlandırılıb. Lakin İrəvanda azərbaycanlılara məxsus digər maddi mədəniyyət abidələri kimi, Abbas Mirzə məscidi də erməni vandalları tərəfindən tədricən hissə-hissə dağıdılıb.

1864-cü ildə İrəvan qalasından rus qoşunlarının hərbi-istehkam məqsədilə istifadəsinə son qoyulduqdan sonra qaladakı tarixi-memarlıq abidələri, o cümlədən, Sərdar, yaxud Abbas Mirzə məscidi ciddi dağıntılara məruz qalıb. XX əsrin əvvəllərində Sərdar məscidində Türkiyədən gələn erməni qaçqınları məskunlaşdırılmışdı. Sovet Ermənistanı dövründə isə Sərdar məscidi hissə-hissə sökülüb. Son vaxtlaradək Sərdar məscidinin 2-3 metr hündürlüyündə bir divarının qalığı qalmışdı. Ermənistan hökuməti məscidin qalığını "qorunan tarixi abidələr" siyahısında 2007-ci ildə Avropa Şurasına təqdim edib. Lakin erməni

vandalları Sərdar məscidinin “qorunan” divar qalığını da 2014-cü ilin noyabr ayının ortalarında yer üzündən silmişlər” - deyə bu, müxtəlif nəşrlərdə qeyd olunur.

İrəvandakı Zal xan məscidinin taleyi necə oldu?

Tarixçilər yazırlar ki, İrəvanın Qala ilə Təpəbaşı massivləri arasında yerləşən Köhnə şəhər adlanan hissəsindəki məscidlərdən biri Şəhər və yaxud Zal xan məscidi adlanırdı. Məscidin üzərində ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində məscidin hicri tarixi ilə 1098-ci ildə tikildiyi – yəni miladi təqvimə ilə 1687-ci ildə inşa edildiyi yazılıb. Bu məscid 1679-cu il zəlzələsindən sonra inşa edilib. Həmin dövrdə İrəvan bəylərbəyliyi hakimi olan Zal xan şəhərdəki tikililərin bərpası üçün xeyli əmək sərf etmişdi. Onun dövründə inşa edilən məscidlərdən birini əhali Zal xan məscidi və yaxud Şəhər məscidi adlandırır. Xarici görünüşünə görə Göy məscidə bənzəyən Zal xan məscidinin də dincəlmək üçün həyəti, sərin bağçası olub. Tədqiqatçıların verdikləri məlumata görə, Zal xan, yaxud Şəhər məscidi İrəvan şəhərinin mərkəzində, hazırda Respublika meydanı adlanan ərazidə olub. 1928-ci ildə Şəhər məscidinin böyük zalı sökülərək onun yerində “Yerevan” oteli inşa edilib.

Qeyd edək ki, araşdırmada Prezident kitabxanasının da bəzi materiallarından istifadə olunub.

Təbii ki, bir yazıda Ermənistan tərəfindən dağıdılan abidələrimizin hamısını əhatə etmək olmur. Mövzunu davam etdirəcəyik.